

Буйко Цімур
(Мінск, Беларусь)

НАМІНАЦЫІ З КАМПАНЕНТАМ “ДУБ” У СВЯТЛЕ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ І ПАЛЯКАЎ (на матэрыяле слоўніка “Славянские древности”)

У дадзеным дакладзе прадпрынятая спроба вытлумачыць паходжанне некаторых беларускіх і польскіх намінацый з кампанентам “дуб” з пункту гледжання традыцыйных вераванняў беларусаў і палякаў, зафіксаваных у фундаментальным этналінгвістычным слоўніку “Славянские древности”.

Не сакрэт, што дуб ці не найбольш шанаванае дрэва ў славянскім свеце. Ён аброс пloidмай паданняў, вераванняў, прыкмет, якія знайшлі сваё адлюстраванне ў тым ліку і ў дыялектнай лексіцы. Але найперш варта разгледзець паходжанне славянскай назвы гэтага дрэва, каб разумець яе першаснае значэнне.

Паводле Маньчака [5, с. 35], які прааналізаваў погляды ўсіх польскіх этымологаў, слова не мае адназначнай трактоўкі этымалогіі. Адны навукоўцы звязваюць яго з колерам дуба. Іншыя ўказваюць на функцыянальнае прызначэнне дуба. Існуе і меркаванне пра сувязь праславянскай назвы *dǫbъ са словамі ў значэнні

“нямы”: такім чынам могуць быць вытлумачана паходжанне слоў. Трубачоў, у сваю чаргу, ставіць пад сумнеў усе вышэйназваныя тлумачэнні і лічыць назву дуба іншасказальнай, якая паходзіла ад кораня *dheubh- і мела значэнне “нізіннае дрэва” [3, с. 96–97].

Сярод іншага, Трубачоў тлумачыць гэтай іншасказальнасцю, другаснасцю позняе паходжанне праславянскай лексемы *dǫbъ, якая не звязана з назвамі дуба ў іншых індаеўрапейскіх мовах. Лічыцца, што гэтая назва замяніла больш старажытную, якая звязана з Перуном, – *regkъ (лац. *quercus*). Відавочна, што гэта вынікае з культу Перуна-грамоўніка і ягонай сувязі з дубам.

Ва ўсім славянскім свеце лічылася, што пад дубам няможна стаяць падчас навальніцы, а таксама саджаць дуб ля хаты, бо пярун б’е перадусім у дуб. У прыватнасці, дуб і Пярун часта фігуруюць разам у беларускіх паданнях аб пагоні Перуна за змяй, сокалам ці іншым ворагам. Тут важна згадаць “тэорыю асноўнага міфа” Іванавы і Тапарова, у цэнтры якога барацьба святла і цемры, нябеснага Перуна і хтанічнага Вялеса, увасобленага часта ў змеі.

Акрамя таго, з культу Перуна можа быць звязаная вера ў гаючую моц дуба. Прыкладам, пры першым громе ў Палессі ды Польшчы хіціліся да дуба або церліся спінай, каб яна не балела. Трэба адзначыць, што той жа абрад усходнія славяне выконвалі і пры з’яўленні першай веснавой птушкі (у прыватнасці, на Палессі пры з’яўленні першага буслы).

Багацце беларускіх і польскіх дыялектных назваў дуба дазваляе падрабязней раскрыць значэнне дадзенага дрэва ў жыцці абодвух народаў. На гэта могуць праліць святло нават адметнасці ў граматычным ладзе. Скажам, у Любліншчыне (слоўнік Карловіча) была зафіксаваная форма роднага склона адзіночнага ліку назоўніка “*dŏb*” з мяккай асновай: “*Udam ja sik w siwego goikbia, / Poleck w cienie wysokiego dkbia*” [6, с. 314]. Што праўда, яна як рыфма да формы “*goikbia*”, дзе мяккасць асновы абумоўлена гістарычна, выкліканая адно неабходнасцю дакладнай рыфмы.

Цікава, што на Палессі зазначаны “мужчынская” і “жаночая” назвы дуба: “*дуб*” і “*дубіца*”. Хаця як у беларускай, так і ў польскай фальклорнай традыцыі дуб звязаны з мужчынскім пачаткам. Калі звярнуцца да слоўніка польскай мовы XVI стагоддзя і слоўніка Ліндэ, то там сустракаецца лексема “*dkbica*” адпаведна ў значэннях “дубовы лясок, жардзіна” і “дубовы гай, малады дубок, высокая жанчына”. Відавочна, бліжэйшае да палескага азначэнне ў слоўніку Ліндэ, узятае, відаць, у Ежы Бандтке, але значэнне “*kobieta przerosia*” (“вялікая жанчына”) [9, с. 603] – у той час, як у Бандтке “*grosses plumpes Frauenzimmer*” (“вялікая няўкладная баба”) [4, с. 97] – наўрад ці звязана з родавай прыналежнасцю згаданай лексемы. Тут можна прыгадаць слова “дзябёлы”, аднак ягоная этымалогія наўрад ці мае супольныя рысы з дубам.

Асноўную ўвагу звяртае на сябе зафіксаванае ў Сілезіі (слоўнік Карловіча) і Кашубах (слоўнік Сыхты) выкарыстанне назвы “*dŏb*” як з’эфемістычнай намінацыі, якая замяняе назву д’ябла (“*diabeł*”): “*Do sto dkbów!*”. Што праўда, у першым выпадку гэта выражэнне здзіўлення [6, с. 314], а ў другім – праклён [10, с. 191]. Ва

ўсякім разе, такая замена можа быць звязана з гукавым падабенствам абедзвюх лексем. Не выключана, што разгадка крыецца і ў вераваннях беларусаў і палякаў. Справа ў тым, што дуб разглядаўся як памежжа гэтага і таго свету, дзе чалавек мог мець справу з іншасветнымі сіламі. У беларускіх і польскіх паданнях можна пачуць пра ведзьму, якая ў выглядзе птушкі выседжае яйкі на дубе.

У славянскіх мовах і дыялектах пад дубам часта разумеецца дрэва ўвогуле. Напрыклад, Карловіч фіксуе значэнне слова “*dŕb*” як “яловая кара, прызначаная да гарбарства” [6, с. 314]. Зрэшты, як правіла, апрацоўцы скуры служыла менавіта дубовая кара, пра што сведчыць хаця б мноства гарбарскіх тэрмінаў з коранем “*dŕb-*” або ўсім вядомая назва “дублёнка”.

Шмат назваў з кампанентам “дуб” абазначае разнастайныя вырабы з дуба. Напрыклад, назва труны ў Палессі ды на Смаленшчыне звязана з дубам (хаця дубовыя труны выраблялі ўсе ўсходнія славяне). Больш за тое, у сувязі з тым, што з дубовай драўніны беларусы выраблялі труны, крыжы, надмагільныя калоды, яны непазбежна звязвалі дуб са смерцю. Акрамя таго, Карловіч дае сярод іншага азначэнне – “від чоўна на Піншчыне” [6, с. 314]. Тут варта згадаць, што з XV стагоддзя фіксавалася старабеларускае слова “дубась” са значэннем “невялікае рачное судна” [2, с. 93].

Таксама дуб у беларусаў і палякаў выконваў магічную функцыю. У слоўніку Дарашэўскага сустракаецца выраз “*ъwіktу dŕb*” са значэннем “у некаторых паганцаў дуб суправаджаецца рэлігійным культам”. Існуюць пісьмовыя сведчання з XII стагоддзя пра святых дубовыя гаі ў памаран. Акрамя таго, заходнія славяне на дуб вешалі абразкі, фігуркі святых, маліліся пад гэтым дрэвам. На поўдні Польшчы распаўсюджаны культ св. Станіслава, які, паводле падання, нарадзіўся пад дубам.

Добра відаць, што дуб у традыцыйнай культуры абодвух народаў акумуляваў у сабе шмат функцый. Яны адлюстраваныя ў слоўніковым складзе абедзвюх моў, прычым паказальна тое, што праявы маюць не толькі лексіка-семантычны, а і марфалагічны характар. Гэта непасрэдна вынікае з дыялектнай лексікі, дзе шматфункцыянальнасць дуба знаходзіць сваё фактычнае пацверджанне.

Спіс літаратуры

1. Агапкина, Т. А. Дуб // Славянские древности / Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики. Т. 2 : Д – К (Крошки) / [Т. А. Агапкина, О. В. Белова, М. М. Валенцова и др.]. – 1999. – 697, [2] с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Вып. 9 : Дорогоценный – Жеребей / [складальнікі: А. М. Булыка і інш. – 1989. – 295, [1] с.
3. Этимологический словарь славянских языков / Академия наук СССР, Институт русского языка. Вып. 5 : *delo — *dъrъzъb / [составители: О. Н. Трубачев и др.]. – 1978. – 232 с.
4. Bandtkie J. Słownik dokiadny jkzyka polskiego i niemieckiego. – Breslau : Verlag den Wilhelm Gottlieb Korn, 1806. – 1024 s.
5. Maceczak W. Polski siownik etymologiczny. – Krakow, 2017. – 238 s.

6. Słownik gwar polskich / uioiŷy Jan Kariowicz, T. 1 : A do E. – Krakŷw : Nakładem Akademii Umiejknŷci, 1900.

7. Słownik jkzyka polskiego: [y 6 t.] / przez M. Samuela Bogumnia Linde. T. 1, Cz. 1: A-F. – Warszawa: Drukarnia XX. Pijaryw, 1807. – 762 s.

8. Słownik jkzyka polskiego / redaktor naczelny Witold Doroszewski. T. 2 : D–G. – 1960. – VIII, 1397 c.

9. Słownik polszczyzny XVI wieku / komitet redakcyjny: Stanisław Bŷek [et al.]. – T. 4 : Cz–Dkiŷty. – 1969. – 614 c.

10. Sychta, B. Słownik gwar Kaszubskich na tle kultury ludowej. – Wrocŷaw, Warszawa, Krakŷw : Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1967 – 1976. Tom I : A–G. – 444 s.